

DIMENSIUNI SEMIOTICE ALE TOPONIMELOR ÎN OPERA LITERARĂ

Lidia LUPAȘCU, doctorandă UST

Liceul Teoretic „Măgdăcești”, prof. de limba și literatura română, grad didactic I

Rezumat. *Toponimul, ca semn, determină posibilitățile de interpretare a denotației și conotației, a efectului de sens ca interpretant, efect al relației semnului cu referința. O dimensiune importantă a realității și a textului literar este timpul și spațiul operei. Toponimia reprezintă o bogată și prețioasă sursă de studiere și cunoaștere a culturii și istoriei poporului. În toponimie și-au găsit reflectare momente importante din viața materială și spirituală a oamenilor: ocupațiile, obiceiurile, credința. Spațiul se definește prin repere istorico-sociale și poate fi: cu localizare precisă sau nedeterminată; real sau imaginar, deschis sau închis. Spațiul este reprezentat de totalitatea locurilor în care se desfășoară acțiunea.*

Abstract. *The toponym, as a sign, determines the possibilities of interpreting the denotation and connotation, of the effect of meaning as an interpreter, effect of the relation of the sign with the reference. An important dimension of reality and literary text is the time and space of the work. Toponymy is a rich and valuable area of study and knowledge of the culture and history of the people. In toponymy, they found important moments in people's material and spiritual life: occupations, habits, faith. The space is defined by historical and social landmarks and can be: with precise or indeterminate location; real or imaginary, open or closed. The space is represented by all the places where the action takes place.*

Cuvinte-cheie: *semiotică, cronotop, toponimie, spațiu, semn.*

Keywords: *semiotics, chronotope, toponymy, space, sign.*

Introducere

F. de Saussure, care și-a consacrat viața studierii limbii, a plecat de la principiul că limba nu este singurul sistem de semne ce exprimă idei pentru a comunica. El a conceput semiologia ca pe o știință generală a semnelor, ce trebuie inventată și în cadrul căreia lingvistica, studiul sistematic al limbii ar sta pe primul loc. Cercetările lingvistice, în special, cercetările onomastice, dar și teoriile semnului din semiotică, teoriile actelor de vorbire din pragmatică, demonstrează că funcționarea numelui propriu este rezultatul alegerii și combinării semnelor în acte de comunicare individuale sau colective. Acest punct de pornire, al teoriei saussuriane a semnului lingvistic, se bazează pe izomorfismul dintre forma și conținutul semnului. Mi-am propus să comentez toponimul ca semn, determinând posibilitățile de interpretare a denotației și conotației, a efectului de sens ca interpretant, efect al relației semnului cu referința. Conform studiilor lui Coșeriu, ideea de limbă în funcțiune este acolo unde numele propriu își dovedește cu adevărat valoarea de semn specific.

Opera literară este un obiect al experienței de lectură. Ea este o construcție obiectivă, autosuficientă care se revelează prin lectură. Autorul unei opere epice și dramatice este creatorul personajelor, al naratorului/naratorilor, al subiectului, al acțiunii, al conflictelor. Cititorul nu poate

pătrunde pe deplin în sensul poveștii sau romanului, dacă în descrierea acestei lumi nu sunt suficiente detalii.

Toponimia-sursă de studiere a culturii și istoriei

O dimensiune importantă a realității și a textului literar este timpul și spațiul operei. „Timpul și spațiul sunt noțiuni ce angajează ființa într-o căutare permanentă de răspunsuri la eternele probleme”.[2, p. 95]. Un concept studiat încă de Aristotel *este cronotopul* – conexiunea dintre relațiile temporale și spațiale asimilate într-un mod artistic în literatură, legătura dintre *timp* și *spațiu*. Spațiul se definește prin repere istorico-sociale și poate fi cu *localizare precisă*: Grădina de la Copou, Lancrăm, strada Antim, „La noi, la Viișoara”, „La mormântul lui Aron Pumnul”, Humulești sau *nedeterminată*: „Groapa”, „Un port la răsărit”, frontul din Rusia, peste mări și țări, într-o împărăție; *real*: Iași, București, Ținutul Vasluiului sau *imaginar*: Celălalt țărâm, celălalt ținut; *deschis*: Câmpia Sorocii, Vâlcea haiducului, Ciutura, în vie sau *închis*: camera de lucru, biserică, castel. Spațiul narativ *deschis* se asociază cu dorința de evadare, aventură, libertate, sau dimpotrivă, cu sentimentul pierderii identității și *închis* semnifică securitate, protecție, dar și moarte, angoasă. Dar, spațiul nu poate fi separat de timp. Acestea sugerează mai curând coexistența unor moduri de viață proprii diferitelor niveluri de civilizație.

Spațiul este reprezentat de totalitatea locurilor în care se desfășoară acțiunea. „*Toponimia* sau *toponomastică* (din gr. *τόπος*, loc + *ὄνομα*, nume) este știința care se ocupă cu cercetarea numelor de locuri” [9]. Alți termeni care sugerează spațiul în operele literare conform dicționarului explicativ ar fi: „*oiconim* – cuvânt care denumește o așezare omenească” [10]. Acestea includ: *urbanonime* pentru orașe, aglomerări, sate, localități, locuințe, spații industriale și altele; *oikodomonime* – desemnează castele și palate, conace, restaurante și clădiri individuale de locuit și de lucru.

Toponimia reprezintă o bogată și prețioasă sursă de studiere și cunoaștere a culturii și istoriei poporului. În toponimie și-au găsit reflectare momente importante din viața materială și spirituală a oamenilor: ocupațiile, obiceiurile, credința. Numele topice păstrează amintirea unor persoane, evenimente și întâmplări demult petrecute. Sunt denumiri care pun în evidență fenomene, stări și etape în dezvoltarea unei limbi. La baza cercetării nomenclaturii topice se află particularitățile fizico-geografice și naturale ale unui teritoriu, specificul local al reliefului, florei și faunei.

Studiul numelor de localități nu a stat întotdeauna în atenția lingvisticii, iar în manualele școlare se abordează doar la clasificarea substantivelor și ortografierea acestora. Este adevărat că etimologia numelor proprii a preocupat pe lingviști, alteori și pe istorici și geografi, pentru informațiile pe care acestea le pot aduce în explicarea unor fapte de limbă sau a unor fenomene istorice ori geografice. „Primul aspect este natura numelor de localități: acestea au fost la origine nume comune care, prin schimbarea statutului lor lingvistic, au devenit nume proprii; în loc să denumească obiecte și clasele

în care acestea se încadrează, ajung să denumească un singur obiect, spre a-l distinge de toate celelalte din clasa respectivă, individualizându-l” [8, p. 13].

În lucrarea *Toponimia românească*, Iorgu Iordan precizează că „tot felul de momente din viața unei colectivități umane: istorice (în sens strict), sociale, economice, politice, psihologice își găsesc ecou, adesea prelungit, uneori permanent și definitiv, în toponimie” [5, p. 2].

Toponimia este destinată să confere obiectivitate discursului epic în romanul *Ion* de L. Rebreanu: Cârlibaba, Someș, Armadia, Jidovița. Celelalte trei toponime, Pădurea Domnească, Cișmeaua Mortului, Râpele Dracului, sunt folosite ca elemente cu valoare anticipativă; ele anunță în prima parte o dramă posibilă; ultimele două au rezonanță malefică – rezonanță care nu este obligatoriu să se actualizeze: picură veșnic apă din izvor răcoritoare: Ieșirea din sat se face sub semnul maleficului suspendat. Intrarea în sat este construită simbolic: crucea neîngrijită este sugestia unei comunități unde sentimentul religios este marginal sau actualizat numai cu ocazia evenimentelor tradiționale (nuntă, botez, înmormântare). Dimensiunea vizuală se concretizează în toponime: dinspre realitatea geografică, Cârlibaba, Jidovița spre realitatea ficțională, Pădurile Domnești, Cișmeaua Mortului, Râpele Dracului, Pripas.

Dacă *cronotopul*, conform filologului rus Mihail Bahtin, scoate în evidență conexiunea esențială a relațiilor spațiale cu temporale valorificate artistic, *proxemica* – definește legătura spațiului cu cealaltă categorie majoră a textului – *personajul*: Cornul lui Sas, Fântâna lui Albotă, Hanul lui Chirilă.

Moara cu noroc, nuvelă de I. Slavici, titlul căreia trimite la numele unui han de la răscruce de drumuri, are o semnificație întoarsă. Moara cu noroc este în realitate o moară fără noroc, este locul unde se macină vieți, nefericire și drame sufletești. Descrierea înfricoșătoarelor locuri ne sugerează ideea că Moara cu noroc este situată într-un loc nelocuit, care este spațiu al nelegiurii unde domnește legea celui mai tare. Toate personajele din nuvelă, în afară de bătrână și cei doi copii, mor.

Moara lui Călifar de Gala Galaction este o povestire cu structură narativă complexă, cu alternarea planurilor spațio-temporale, amintind de nuvela *Sărmanul Dionis* al lui Mihai Eminescu. Spațiul acțiunii este tipic pentru întâmplări ieșite din comun, situate la porțile irealului. În povestire mai sunt prezente și alte elemente ale toposului: *codrul* – bântuit de duhuri rele, nestrăbătut, *iazul* – enigmatic, cu apa încremenită ca gheața, „nu era iaz ca orișicare”.

Conform dicționarului, moara – invenție diavolească și sediu preferat al spiritelor de dincolo, de unde situarea morilor în oarecare depărtare de vatra satului. Acest străvechi instrument de măcinat, ambivalent, moara e locul unde sunt „ucise”, adică strivite semințele. De aici aspectul ei infernal, al locului unde sălășluiesc ființele demonice” [6, p. 182].

La hanul lui Mânjoală de I. L. Caragiale, este o nuvelă fantastică unde este reprezentat hanul ca un tărâm dominat de haos, în opoziție cu lumea exterioară, ale cărei reguli sunt cunoscute de personaj.

Pe parcursul călătoriei sale ireale, în cercul construit de personaj, hanul poate fi considerat un centru al răului. În momentul în care eroul pătrunde în interiorul acestui spațiu, devine captiv și trăiește cu iluzia că va pleca odată de aici.

În *Hanul Ancuței* de M. Sadoveanu spațiul are două dimensiuni: *spațiul exterior*: Moldova, un spațiu mioritic privilegiat în opera scriitorului moldovean. Este un simbol al abundenței, al securității și al libertății; *spațiul interior*: hanul, un veritabil suprapersonaj, este un loc situat la răscruce de drumuri și timpuri, fiind predestinat unor întâlniri revelatorii. În afară de funcția sa principală, aceea de a găzdui călătorii osteniți, hanul este un spațiu al ficțiunii deoarece fiecare călător devine un narator, un creator al unor universuri imaginare.

Imaginea unei persoane în literatură, plasate în anumite condiții de timp și spațiu, este capabilă să dobândească semnificații istorice. Mihail Bahtin nota că cronotopul romanului determină în mare măsură comportamentul personajelor. Spațiul determină o experiență fundamentală pentru identitatea subiectului. În plus, cronotopul este un indicator al afilierii operei literare.

Numele de locuri din basme sunt reflecții ale perioadei precreștine, reminiscențe ale totemismului și animismului – forme elementare de manifestare a religiosului. Ideea de bine și rău, benefic și malefic a fost ulterior împărtășită de creștinism și preluată prin înlocuirea termenilor cu sacru și profan. Dar Eliade afirma: „sacru este camuflat în profan, că nu există o limită clară între cele două noțiuni, deoarece unele spații profane, într-un anumit interval de timp, pot fi sacralizate prin rituri propițiatice [4, p. 19]: **Muntele** – simbol al supremației, „ca și în simbolica universală, muntele (dâmbul) nu reprezintă numai un loc al elevației și sediu al forțelor divine, ci și un mediu „acultural”, necosmetizat, unde sălășluiesc forțele malefice semnificând haosul” [1, p. 360]. **Pădurea** – simbol al spaimelor, pericolelor, rătăcirilor sau morții. Pădurea apare în mit sau în basm ca loc intermediar între lumea de aici și lumea de dincolo. E locul prin care se trece prin infern. Pădurea, pe care eroii din basm și legendă o străbat în călătoria lor inițiativă, e populată de monștri de tot felul, ea reprezintă natura preumană, neîmblânzită, simbolizând haosul” [6, p. 196]. **Răscruce**, răspântie – „cel care călătorește să nu treacă prin răspântia a două sau mai multe drumuri, pentru că este în pericol de a fi schilodit de duhurile rele; în răspântii se îngroapă tot felul de farmece, acolo se găsesc hâburile unor oale în care s-au făcut vrăji și cine calcă în ele, fără să fie atent cum pășește, poate fi betegit în fel și chip” [3, p. 101].

Câmpul toponimic este „un ansamblu denominativ, dezvoltat în jurul unui toponim de bază, cu rol de centru polarizator în seria toponimelor polarizante” [7, p. 229]. Admitem că un câmp toponimic este diferit de cel lexical, deoarece primul amintit se referă la valoarea numelor, la importanța socio-geografică realizată de nominatori. Astfel, câmpul toponimic polarizator se bazează pe diferențierea valorii numelor în condițiile contiguității obiectelor geografice corespunzătoare și nu pe opoziții lexicale. În schimb, câmpul toponimic diferențiator se compune pe baza acestor opoziții lexicale. Așa

cum universul nostru este structurat bipolar, sacru și profan, și toponimele din operele literare pot fi divizate în bune și rele:

❖ *Toponime cu conotație pozitivă*: Valea Fericirii, Raiul, Dumbrava minunată;

❖ *Toponime cu conotație negativă*: Valea Plângerii (*Tinerețe fără bătrânețe...*), Iadul, Tărâmul Celălalt;

❖ Numele care denumesc *oronime*, identificate, sunt grupate din punct de vedere semantic în funcție de ce arată:

• *însușiri*: Țară străină, „Împărăția apelor”, „Valea Frumoasei”;

• *stare climatică*: Munții Secetei, Câmpia Stearpă, Țara de dincolo de negură;

• *materie*: Orașul cu salcâmi, Pădurea de Aramă, Codri de aramă, Palate de cleștar, *Poveștile de la Bradu-strâmb*;

• *evenimente istorice*: Podul Basarab, Podul Înalt, Codrii Cosminului;

• *numele care sugerează termeni cromatici*: Dumbrava Roșie, Izvorul alb, Pădurea Neagră, Valea Albă;

• *termeni din sfera magicului*: Palatul fermecat, Râpele Dracului;

• *faună*: „Ostrovul lupilor”.

Topicele din basme, povestiri, romane se pot clasifica în: **nume reale** – cu un referent în realitate: Radna, Lipova, Arad, Viena din romanul *Mara* de I. Slavici; Măgura Tarcăului (sat de munte), Vatra Dornei, Crucea Talienilor (care simbolizează în termenii lui Mircea Eliade, *stâlpul de jertfă*; **hidronime** – Delta Dunării, Argeș, Ozana, cea frumos curgătoare; **oronime** – Valea Moldovei, Munții Pădurea Neagră; **nume fictive** (unele nume posibil să fi existat/ să existe în realitate, dar altele sunt cert fictive) – cu/ fără un referent în lumea reală (**hodonime**- Curtea Impăratului Roșu, Castelul Impăratului Verde; **oiconime**: Țara de dincolo de Negură, Craii de Curtea- Veche.

Un factor determinant pentru înțelegerea spațiului în operele literare este atitudinea unei persoane față de acesta: spațiul poate fi explorat sau neexplorat, structurat și nestructurat, închis și nelimitat, potențial periculos sau controlat de om. Spațiul, este umplut cu semnificații importante pentru viața umană.

Concluzie

Considerăm că numele reprezintă un mijloc de identificare, de reper, indiferent de domeniul în care se aplică. Funcția fundamentală ca *nume-semn lingvistic* este una de comunicare, pentru că omul se raportează la el în diferite contexte. Se realizează o exploatare contextuală a sensurilor sale: alegorice, asociative, emotive și gramaticale, în funcție de experiența de viață sau de cultura enciclopedică, dar și experiența lingvistică. Noi ne raportăm la semn, asimilând obiectiv sau subiectiv particularitățile obiectului. Calitatea stilistică a numelui integrat depinde de context. Integrat spațiului

socio-afectiv apropiat, toponimul va îndeplini în continuare funcția de reper, dar acesta va fi completat întotdeauna de sensuri emotive care îi va asigura valoare.

Bibliografie

1. Antonescu, R. Dicționar de Simboluri și Credințe tradiționale românești. Iași: Tipo Moldova, 2016. 1314 p.
2. Cimpoi, M. Esența ființei. (Mi)teme și simboluri existențiale eminesciene. Chișinău: Gunivas, 2003. 277 p.
3. Gorovei, A. Credințe și superstiții ale poporului român. București: Editura Grai și Suflet-Cultura Națională, 1995. pp. 36, 101, 105.
4. Eliade, M. Sacrul și profanul. Traducere din franceză de Brândușa Prelipceanu. Ediția a II-a. București: Humanitas, 2000.
5. Iordan, I. Toponimia românească. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
6. Evseev, I. Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească. Timișoara: Amarcord, 1998. 536 p.
7. Moldovanu Dragoș. Sincronia și diacronia câmpurilor toponimice. În: Lucrările celui de-al doilea Simpozion internațional de lingvistică (noiembrie, 2008). București: Editura Universității din București, pp. 139-147.
8. Moldoveanu, G. Antroponimia, parte integrantă a tradițiilor culturale românești. În: *Amfiteatru*, Revista română nr. 3 (61), 2010.
9. <https://dexonline.ro/definitie/oiconim>
10. <https://ro.wikipedia.org/wiki/Toponimie>